

ԲՈՒՍԱԲԱՌԱԿԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շար. տես թաղմ. 1931 էջ 42)

«ՍՈՐՈՒԿ, ԱՍՈՐԵԿ, *Camelina sativa* Cr. »

Այս վերնագրին տակ կը շարունակէ նկարագրել Պ. Մ. Թումանեան ուրիշ բոյս մը (Պետ. Հմ. Գիտ. Տեղեկագիր էջ 102): Անշուշտ քանի մը գաւառներու մէջ գործածուած է «Սորուկ» բառը լատ. «*Camelina sativa*»-ի նշանակութեամբ. թէպէտ այս մասին ոչ մէկ հակառակ կամ նպաստաւոր վկայութիւն չունինք մեր նախնեաց գրութիւններէն, բայց քանի մը ուրիշ փոքր նշաններ քիչ մը տարակուսիլ կու տան մեզի Սորուկ բառին ստուգապէս եւ նախնաբար լատ. «*Camelina*»-ի հոմանիշ ըլլալուն: Իսկ «Ասորեկ» բառը Սորուկի եւ «*Camelina*»-ի հետ նոյն համարիլը թէ՛ մեր նախնեաց եւ թէ՛ առհասարակ բոլոր բառգիրքներու հեղինակութեանց հակառակ կը տեսնենք: Երկու ըսածնիս ալ պիտի փորձենք ցուցնել հոս առանձին:

Գաւառներու մէջ Սորուկէն զատ ունինք «Սորեկ» եւ «Սորիկ» բառերը, որոնց նկարագրութիւնն ու նմանաձայնութիւնը կը հաւաստեն թէ՛ երեքն ալ միեւնոյն բառի աղաւաղումներն են: Մեր գաւառացիները այսպէս կը նկարագրեն զանոնք.

ՍՈՐՈՒԿ՝ Նոր Բայազիտցի մը կտուտաւ հետ կը յիշէ առանց նկարագրի. «Սորուկ՝ որից նոյնպէս ձէր եւ հակում. կարմիր սորուկ, սեւ սորուկ», (Մշակ, ԺԵ. 131):

ՍՈՐԻԿ «Կոտեմի նման սերմով բոյս մ'է որմէ ձէր կը հակեն» ըստ Ղարաբաղեցւոյ. (Աճառ. Գաւառ. բռ.)

ՍՈՐԵԿ «Ունի նման կորեկուն. ք. Գուրիմ. ասի եւ զայլոց արմտեաց...» (Հայկազ.)

Այս նկարագրութեանց համեմատ պէտք է ըսել թէ Սորուկը կամ Սորեկը ոչ կտուտ է, ոչ կորեկ եւ ոչ ալ կոտեմ, այլ միջասահման բոյս մը՝ անոնց սերմին նման փոքրիկ հատերով. սակայն օտար լեզուով որ բոյսին համապատասխան է այս Սորուկը կամ Սորիկը՝ բան մը չեն ըսեր ոչ Ղարաբաղցին եւ ոչ Նոր Բայազիտցին. իսկ Հայկազեանը հոմանիշ կը դնէ զայն «ք. Գուրիմ» կոչուած բոյսին:

Արդ Լատիներէնի մէջ կայ *sorghum* կամ *suricum* բոյսը որ ոչ միայն հոմանիշ է Հայկազեանի յիշած «Գուրիմ»-ին, այլ եւ բոլորովին նմանաձայն մեր Սորուկ կամ Սորիկ-ին. եւ այնքան նման է կորեկի որ ֆրս. «Մեծ կորեկ» (*Sorgho ou grand millet*) կը կոչեն զայն (ինչպէս որ Հայկազեանն ալ դրած էր Սորեկի համար «ունդ նման կորեկի»), իսկ Խաւ. «Կարմիր Սորիկ» (*Sorgo rosso*) կ'անուանեն. բաց ասկէ ունի նաեւ սեւ տեսակը (ինչպէս Նոր Բայազիտցին ալ յիշած էր «Կարմիր եւ Սեւ Սորուկ»):

Ուրեմն այս ամէնէն կարելի չէ՞ հետեւցնել թէ մեր Սորուկի իմաստն ալ նոյն ըլլայ լատ. *Sorghum*-ի հետ եւ կամ թէ՛ գէթ նախնաբար այնպէս էր եւ ապա ժամանակաւ իմաստը աղաւաղուած. (ինչպէս հանդիպած է Հայերէն ուրիշ շատ

բառերու).¹ զայս ակնարկել կը թուի Հայկազեանն ալ երբ կ'ըսէ «Սորեկ... Գուրիմ. ասի եւ զայլոց արմտեաց.» այսինքն Սորեկի իմաստը աղաւաղուած է որով այս բառը Գուրիմ-ի նման այլեւայլ արմտիքներու կը յատկացնեն գաւառներու մէջ: Եթէ հաստատապէս ստուգութի Սորուկ եւ Սորեկ բառերու նոյնութիւնը այն ատեն մեր ըսածը պիտի հաստատեն ոչ միայն Հայկազեան այլ եւ ԶախՅախեան, Քանիզեմ, ուրիշ շատ մը հեղինակաւոր անձեր, որոնք Սորեկը միշտ իբր «Գուրիմ, Տոկու, *Sorta di miglio Sorghum*» ընդունել են:

Աւելցնենք որ ոչ միայն այս հեղինակաւոր անձերն այլ եւ Գաւառացի բառգիրքներէն ոմանք (ինչպէս Աճառեանինը) չեն յիշեր «Սորուկ» կամ «Սորուկ» ձեւով բառ մը, այլ միշտ սովորական ձեւով «Սորեկ» կամ «Սորեկ» միթէ այս լուծիւնն իսկ ինքնին ապացոյց մը չէ՞ մեր երկու բառերու նոյնութեան:

Ապագային թողլով այս հարցին աւելի որոշ պատասխանը, անցնինք երկրորդ խնդրին:

* *

Պ. Մ. Թումանեան Սորուկ եւ *Camelina* բառերուն հոմանիշ կը դնէ նաեւ ԱՍՈՐԵԿ բառը: Մեր կարծիքին համեմատ Սորուկը՝ թէ՛ *Camelina* համարինք եւ

1. Այսպէս զոր օր. «Ամեկնորուկ» (= կոմկոտրուկ, ծափկոտրուկ) անունը վանեցիք *Adonis* կոչուած բոյսին յատկացուած են, մինչդեռ Սերաստացիք *Coquelicot*-ին (= լատ. *papaver roeas*), «Պատեման» անունը որ բոլոր Հայոց մէջ իրաւամբ իբր թ. Բաթանի (= Սմբուկ) զործածուած է, Աւելցնելու կը նշանակէ, Նոյն իսկ այս «Լոյկ» բառը՝ տեղ մը (Չմշակած) փշատ (թ. իկաէ)՝ ուրիշ տեղ մը (Արաբկեր) նոր կանաչ ընկոյզ կը նշանակէ, Նոյնպէս «Գոյմա» անունը մշեցիք «Վայրի եւ թթուահամ բանջարի» մը կու տան, Խաբերդի մէջ «Երկայն բարակ կտրուած եւ չորացուած դոգմի» (եւ այս է արդէն բառիս հարազատ իմաստը). Կարելի մէջ եւ այլ շատ տեղեր Եւրոպ. *macaroni*-ին՝ մագարնա. եւն. (Տ. Աճառ. Գաւառ. Բոյսն.):

կամ թէ *Sorghum*, ամէն պարագայի մէջ չի կրնար հոմանիշ ըլլալ մեր նախնեաց Ասորեկ-ին. վասն զի ինչ ալ ըլլայ Սորուկը, որոշ է թէ գէթ աղցանի տեսակ մը չէ, մինչդեռ պիտի տեսնենք որ Սորեկը ըստ մեր նախնեաց վկայութեան, նախ՝ աղցան մըն է, եւ երկրորդ ճիշտ համապատասխանը Լատ. *Eruca* կոչուած տեսակին:

Գաղիանոսի բառերուն մէջ կը կարդանք «Կարտամոնոյ ԱՍՈՐԵԿ կամ Կոտիմն»². Իսկ Ամիրտովլաթի մէջ (Անգ. Անպէտ) «ԱՍՈՐԵԿ որ է ջրկոտիմն որ է ձարձիր»³. ամփոփելով Ասորեկի այս հոմանիշները՝ կ'ուսենանք «Կարտամոնոյ [լատ. *Cardamomum*], Կոտիմն [լատ. *Cardamina*], Զըրկոտիմն [լատ. *Nasturtium offic.*], Զարձիր [լատ. *Eruca*], որոնք ամբողջ կծու ձիւր (համեմիչ) աղցանի տեսակներ են (եթէ (համեմիչ) աղցանի «Կարտամոնոյ»⁴ ինդրանկատի չառնենք «Կարտամոնոյ»⁵ խնդրառու բառը). հարկ է ուրեմն որ Ասորեկն ալ այն տեսակ կծու աղցաններէն ըլլայ:

Բայց ահա երկրորդ դժուարին կէտը. վերոյիշեալ աղցաններէն (Կոտիմն, Զըրկոտիմն եւայլն) որոնք համապատասխան է Սորեկը: Եթէ միայն այս վկայութիւնները ունենայինք զուգէ անկարելի ըլլար այս հարցումին զոհացուցիչ պատասխան մը տալ. այլ բարեբախտաբար շատ աւելի որոշ հայ աղբիւրներ ունինք ձեռքերնիս. այսպէս Գաղիանոս երկրորդ անգամ օտար լատով աւելի որոշ բացատրելով իր միտքը

Որով զարմանալի չէ եթէ Սորուկն ալ քանի մը գաւառներու մէջ կորսնցնելով իր նախնական Լատ. *Sorghum* իմաստը, զանազան նման բոյսերու յատկացուած ըլլայ, նման Գրիմաճի դէպքին:

2. ԶԶ Ս. Ղազարու ՁԶ. 14.90. ուր լուսանցքի մէջ յետոյ աւելցուած է «Կժու բարո» այսինքն տճ. «Բերեօրան որ կժու համ ունի»:

3. Մօտերս առիթ պիտի ունենամ աւելի երկար խօսելու այս «Կարտամոնոյ» բառին վրայ, ուր պիտի ցուցնենք թէ այդ բառը կարտամոնոյ [լատ. *Cardamum*] ցընեմ թէ՛ այդ բառը կարտամոնոյ [լատ. *Cardamum*] ցընեմ թէ՛ կարգաւ ըստ հին բժշկարանի ընթերցումին, պէտք է կարգաւ ըստ հին բժշկարանի ընթերցումին, առ այժմ այսչափ բառ է ըսել որ նոյն իսկ «Կարտամոնոյ» (լատ. *Cardamomum* տեսակ մը համեմ) կարգաւով ոչ մէկ նպաստ կ'ունենայ հակառակ հարցը պաշտպանողը:

կը գրէ. «Եզրամն ԱՍՈՐԵԱԿ». այս Եզրամն»ը ակն յայտնի Յոյն εὐζωμον բառն է որ կը նշանակէ ֆր. Roquette (տես բոլրն. Bailly) որ է Լատ. Eruca կոչուած բոյսը. ահա ուրեմն Ասորեկի համապատասխան լատին անունը ERUCA. ստուգելու սա կծու աղցան մըն է եւ այնքան նման վերոյիշեալ աղցաններուն՝ կոչուած մի ջրկոտեմի եւն. որ շատ զիւրաւ կարելի է շփոթել անոնց հետ:

Գաղղիանոսի գրածին համաձայն է նաեւ Ամիրտ.ի այն վկայութիւնը որ վերը յիշեցինք. «Ասորեկ... որ է ձԱՐՃԻՐ». սա չեցինք. «Ասորեկ... որ է ձԱՐՃԻՐ» (ճարճիր) բառն է որ կը նշանակէ ֆր. Roquette (տես բոլրն. Gasselini) եւ Լատ. Eruca: Նախնեաց այս երկու վկայութիւնները աւելի եւս կը հաստատուին մեր գաւառական ճարճրուկ (ձեւացած՝ Արբ. جرجير) բառով, զոր այսպէս կը նկատուի զգրէ Աճառեան (Գլու. բոզ.) «ճարճրուկ Մշ. տեսակ մը բոյս որ աղցանի պէս կ'ուտեն. Բօքքա սարարա». սա թրք. բառն ալ տեն. Բօքքա սարարա եւ իտալ. Ruca (insalata=աղցան) = Լատ. Eruca: Այս ոճով կը նոյնանան մեր նախնեաց Ասորեկ եւ գաւառական ճարճրուկ բառերը՝ լատին Eruca-ին հետ:

Ահա ուրեմն երեք տարբեր աղբիւրներ (Գաղղիանոս, Ամիրտովլաթ եւ Ժողովուրդը) որ միաձայն կը հաստատեն թէ մեր Ասորեկը հոմանիշ է ոչ թէ Լատ. Camelina sativa բոյսին՝ ինչպէս կը գնէր Պ. Թու. մանեան՝ այլ Eruca կոչուած աղցանին:

Սակայն կը փութանք մենք իսկ խոստովանիլ թէ ապացուցուածը նորութիւն մը չէ. բանանք որ եւ է ֆրանսահայ բանարան մը եւ ահա Roquette [= Լատ. Eruca] բառին գիմաց Ասորեկ կամ ճար-

ճրուկ պիտի տեսնենք. բայց այս ամէնը գիտնալով հանդերձ, ի յարգանս Պ. Թու. մանեանի վայրկեան մը տարակուսելով բոլոր բառգիրքներու վրայ, կրկին հին աղբիւրներու զիմեցինք եւ ահա դարձեալ նոյն կէտին հասանք:

Կը համարինք թէ Սորուկ եւ Ասորեկ բաներու նմանութիւնը վերաբոցեցած ըլլալ յարգ. հեղինակը. յիշուի այդ Սորուկ, Սորեկ եւ Ասորեկ բառերը իրարու այնքան նման են որ յարգ. բանասէր Հ. Ակինեան վերջ. ալ գրած է՝ զժրատաբար առանց վրդ.ն ալ գրած է՝ զժրատաբար առանց յարգ. հեղինակը (Հանդէս Ամս. 1930 թ. 7-8, էջ 495) «Ասորեակ եւ Ասորեկ ունին նաեւ Սորեակ եւ Սորեկ համառոտումն»¹. մենք Սորեակ կամ Սորեակ անուամբ (իբր համառոտութիւն Ասորեկ բառին) աղցան կամ բանջար մը չենք ճանչնար. միայն զայս գիտենք թէ ոմանց «Ալեւոր» որակած Հայկազեանի հեղինակները, առանց մեր՝ Փրոֆեսոր կամ Բանասէր ու Բուսաբան տիտղոսները կրեւրու, մանաւանդ թէ զգուշացնելով այնպիսի տիտղոսներ կրողները, ասկէ արդէն պար մը առաջ գրած են «ՍՈՐԵԱԿ կամ ՍՈՐԵԱԿ... թ. գուրիմ, շփոթի յոմանց եւ ընդ բանջարն ԱՍՈՐԵԱԿ» (Հայկազ. էջ 1067):

Արդ մենք ունկնդիր այս մեր մեծ Ուսուցիչներուն՝ կը գրենք առանց իրարու հետ շփոթելու թէ ա՛յլ է Ասորեակ կամ Ասորեկ [լատ. Eruca], եւ ա՛յլ Սորեակ կամ Սորեկ եւ կամ Սորուկ [լատ. sorghum(?)]:

(Շարունակելի) Հ. Ս. ՖԵՐԱԶԵԱՆ

1. Հ. Ակինեան վ. այսպէս գրած է անշուշտ ուշ գրած ըլլալով Հայկազեանի Ասորեակ բառին զիմաց «գրի եւ սորեկ»ին միայն. սակայն եթէ աչքէ անցուցած ըլլար Յաւելուածը, զոր պիտի չերթար այս շփոթութեան՝ որմէ կը զգուշացնէ ինք Հայկազեան:

ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՄԱՀԸ

Շատ գեղեցիկ էր Սատին: Ամէնքը միաբերան համաձայն էին զանի հռչակելու՝ ամենագեղեցիկ պատանին համարէն Պարսկաստանի մէջ:

Անոր հասակը սքանչելի էր. գնացըը թեթեւ. սեւ աչերը բոցարձակ: Իր երեսը անբիծ ու պայծառ էր մայիսեան առաւօտի մը պէս, իսկ երկայն մագերը գուլայ գուլայ կ'ընային ուսերուն վրայ: Մէկ խօսքով, անոր արտաքին ընդհանուր տեսքը հրաշալիօրէն սիրուն էր, եւ ամէն մարդու սրտին մէջ հիացում ու սքանչացում միայն կ'արժարժէր ան:

Գեղեցիկ էր Սատին. բայց անոր սիրտը առի էր մեծամոլութեամբ — ամենավատ թար մոլութիւնը մարդկայիններէն: Իր բռնատուր գեղեցկութեան առջեւ ընդհանուրին հիացումը, զայն հպարտ ու մեծամոլ մէկու մ'էին փոխարկած: Ան ինքզինք իբր գերիվեր արարած մը կը սեպէր ու բիշներէն, որովհետեւ անբախտ համոզում մ'ունէր, թէ իր մարմնոյն գեղեցկութեամբ կը հմայէր ամէն մարդ:

Այսպէս, արբշիւ ուրիշներու վրայ ներգործած ազդեցութենէն, անգամ մը կը շրջագայէ ան, եւ կը խորհի, թէ ի՞նչ միջոցով կրնայ ալ աւելի ապշեցնել համառակութիւնը իր անձով: Քալելով կը մօտենայ անտառի մը: Իրար հիւսուած ճիւղերուն խիտ ցանցին միջեւ կը նշմարէ նեղ շաւիղ մը, եւ կ'ուզէ հասկնալ թէ դէպ ի ո՞ւր կը տանի ան: Ուստի կը սկսի քալել այդ շաւիղին վրայէն, առանց ուշ դարձնելու այն անհանգստութիւններուն, որոնք առաջ կու գային խիտ ճիւղերը անշատելով ճամբայ բանալէն: Ու միշտ յա-

ռաջ կ'ընթանայ: Երկար կը քալէ ան այս անհրապոյր շաւիղին վրայէն, մինչեւ որ վերջապէս կը հասնի շիրմի մը առջեւ, ծածկուած կանաչախայտ մամուռներով: Շիրմը գոցուած էր մարմարեայ կափաբիշով մը: Սատի երկիւղով ու հետաքրքրութեամբ կը մօտենայ գերեզմանին, ու հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կարդայ կափարիչին վրայ.

«Հոս յաւիտենական բունի մէջ կը հանգչին երկու քոյրեր: Անոնցմէ անդրանիկը օժտուած էր աստուածային գերիվերայ գեղեցկութեամբ, իսկ կրտսերին վիճակուած էր տիրասիրու տգեղութիւն: Ուղեւոր, վերցուր շիրմին կափարիչը, եւ հաստատէ՝ այս խօսքերուն ճշմարտութիւնը»:

— Աստուածային գեղեցկութիւն. կը բացագանչէ Սատին. — միթէ կարելի է որ ան ինձմէ աւելի գեղեցիկ ըլլար...

Ու վրդովուած հոգւոյն խորէն, կը վերցնէ շիրմին կափարիչը՝ համոզուելու համար այս բանին: Սակայն, Սատին հոն ուրիշ ոչինչ կը տեսնէ բաց ի մարդկային երկու կմախքներէ, փաթթուած՝ փտած սաւանի մը մէջ: Երկու սպիտակ գանկերը միակերպօրէն մերկ էին ու միակերպօրէն զրկուած ո՞ր եւ է գեղեցկութենէ:

Սատին դողդազին եւ կ'ընկրկի գերեզմանէն, եւ այն ատեն անոր հոգւոյն մէջ խուլ ձայն մը կ'արձագանգուի.

«Յիմար, դու կը համարէիր անփոփոխ գտնել այն բանը, որ մի միայն ժամանակաւորապէս կապուած է կեանքին: Ահա, տես այստեղ, թէ ի՞նչ է նախասահմանուած բոլոր երկրային բաներուն: Տգեղութիւն ու գեղեցկութիւն միշտ միեւնոյն բանին է որ կը սպասեն — փտութեան եւ ոչնչացումի: Իմաստուն եղիր, ու հասկցիր թէ յաւիտենական է միայն հոգւոյն գեղեցկութիւնը, յաւիտենական է միայն՝ ճշմարտապէս բարին մարդոց մէջ»:

(Թրգմ. Պուկարեքէնէ)

Կ. Պ. ԼԱՆԵ